

**Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı
Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir-
Qrant №EIF-BGM-4-RFTF-1/2017-21/21/5**

**Böyük Qafqazın ədəklərində daş dövrünə dair aparılmış
arxeoloji tədqiqatlara dair (2000-2020)**

Mansur Mansurov

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu

Azad Zeynalov

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu

azykh1960@gmail.com

Yaqub Məmmədov

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu

yaqubamea@mail.ru

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Arxeologiya, Qədim daş dövrü, Orta daş dövrü.

Giriş. Məlum olduğu kimi Azərbaycan ərazisində daş dövrünün öyrənilməsinə ilk dəfə 1953-cü ildə S.N.Zamyatnin və M.M.Hüseynov tərəfindən Qazax rayonu ərazisində, Daşsalahlı kəndi yaxınlığında Damcılı paleolit düşərgəsinin qeydə alınması ilə başlanmışdır və 1956–1957-ci illərdə tədqiq olunmuşdur [1, s. 1071-1076; 11, s. 5-18]. Bu zamana kimi M.M.Hüseynovun, M.M.Mansurovun, Ə.Q. Cəfərovun və A.Ə. Zeynalovun rəhbərliyi ilə Kiçik Qafqaz, Lənkəran, Orta Araz və Kür dağ arası çökəklikdə 8 mağara, 20 dən artıq açıq tipli paleolit yaşayış düşərgəsi tədqiq olunmuşdur. Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində, qeyd olunan bölgələrdə zəngin alt və orta paleolit mədəniyyəti təsdiq olunsada (qismən üst paleolit), uzun illər Böyük Qafqazın Azərbaycan hissəsində yerləşən ədəkləri bu tədqiqatlardan, həmin 1953-cü ildə M.M. Hüseynovun qısa müddətli Qobustan və Şamaxı rayonlarında nəticəsis aparılmış arxeoloji kəşfiyyat işlərinin çıxmaq şərti ilə kənar qalmışdır.

Əsas hissə. Bu istiqamətdə ilk addım 2005-ci ildə M.M.Mansurovun, A.Ə.Zeynalovun və rusiyalı alimlərin iştirakı ilə aparılan ilkin tədqiqatlar olmuşdur. Ekspedisiyanın əsas məqsədi gələcəkdə stasionar araşdırmaların aparılması üçün insan məskənlərinin mümkün ərazilərini təyin etmək olmuşdur. Tədqiqatlar zamanı Şəki-Zaqatala zonasında altı (Qəbələ rayonu Böyük-Əmili kəndi yaxınlığında 3 artefakt – üzərində qopuqlar olan 2 çay daşı və boz rəngli şistdən hazırlanmış bir çapacaq [Şəkil 1. 2,4]), Savalan kəndindən 1 km məsafədə, Sarısu çayının sağ sahilində (boz damarlı qara rəngli çaxmaq daşından hazırlanmış orta paleolitə aid üçbucaq şəkilli itiüclü [Şəkil 1. 1]), Savalan kəndinin girəcəyində (yumru, yastı formalı çay daşından preformaya kimi interpretasiya olunmuş bir alət [Şəkil 1. 2]), və Quba–Xaçmaz zonasında üç (Dəvəçi qəsəbəsindən cənubda, Taxtakörpü su anbarı yaxınlığında, eləcə də Qəbələ rayonu Savalan kəndi, Şəki rayonu Cəyirli, Böyük Dəhnə və Çayqaraqoyunlu kəndləri ərazisində və Siyəzən rayonun ərazisində Gilgilçayın sahilində) ərazidə aşel–mustye tapıntıları aşkar olunmuşdur [8, s. 20; 10, s. 63-67; 12, s. 104; 13, s.127-129].

Regionda dağ ətəyi və maili düzənlik, eləcə də çay terrasların alt qatlarında növbəti kəşfiyyat işləri M.M. Mansurovun rəhbərliyi ilə 2011-ci ilin sonunda aparılmışdır. Şamaxı, İsmayılı və Qəbələ rayonlarında aparılmış kəşfiyyat işləri nəticəsində iyirmiyə yaxına alət (Şamaxı rayonunda Pirsaat çayının üst terrasının üzərindən çaxmaqlaşmış raqovik cinsli iri lövhə, Bədo–İstisu yolunun cənub-qərb istiqamətində, Bədo bulağı yaxınlığında ağ çaxmaqdaşından hazırlanmış qaşov, Əngrxaran kəndi ətrafı Binasti dağı ətklərində, İslam düzü adlanan hissədə çaxmaqlaşmış əhəng daşından çopper tipli alət, Göylər və Mədrəsə kəndləri ətrafı tirələrdə alətlər, İsmayılı-Qəbələ rayonları ərazisində, Şirəli dağı ətklərində düzbucaq formalı raqovik cinsli lay daş parçası üzərində formalaşmış uc qaşov, İsmayılı rayonunun Tircan kəndi yaxınlığından mustye dövrü düşərgə yerindən çaxmaq daşından qəlpə, nüvə və lövhəvari qəlpələr, İvanovka qəsəbəsi və Kürdmaşı kəndi ətrafında alt Xəzər çöküntülərindən çaxmaqdaşından nüvə, çay daşı üzərində hazırlanmış çopper, felzit cinsli çay daşından əl çapacağı, Qəbələ rayonu Sultan Nuxa, Böyük Əmili, Çarxan, Qaradeyin və Savalan kəndləri ərazində, Qara çay və Sarısu çayları arası maili düzənlikdən 10 dan artıq alət - iri qəlpə, felzit cinsli çay daşı üzərində hazırlanmış gözli alət, çaxmaqdaşında bir yanı batıq qaşov, felzit cinsli çay daşı üzərində hazırlanmış təbii tutacaqlı və dişli iki qaşov, felzit cinsli yuxa lay daş parçası üzərində hazırlanmış iskənə tipi alət, trapes, romb şəkilli çopper, əl çapacağı) əldə edilmişdir [2, s. 29-36]. Xammal kimi

raqovik, felzit, yaşma, çaxmaqdaşı, əhəng daşı, çay daşından istifadə olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, aparılmış tədqiqatlar qış mövsümündə aparıldığına görə, tədqiqatları bir çox ərazilərdə aparmaq mümkün olmamışdır. Bu mənada qeyd olunan bölgədə tədqiqatların davam etdirilməsi zəruri idi. Qeyd etmək lazımdır ki, bundan irəli gələrək, burada 2011-2012 – ci illərdə, eləcə də 2014 – cü ildə tədqiqatlar davam etdirilmişdir.

2011-ci ildə Qəbələ şəhərinin Çuxur Qəbələ kəndi yaxınlığında yerləşən Son Antik–İlk Orta əsrlər aid ərazidə (Səlbir) aparılan Azərbaycan-Koreya birgə ekspedisiyasına, qədim daş dövrü ilə bağlı tədqiqatlar aparmaq məqsədi ilə Azərbaycan tərəfdən AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşı t.ü.f.d. A.Ə.Zeynalov, Koreya tərəfdən Seul Milli Universitetinin professoru Yi Seonbok dəvət edilmişdilər [8, s. 22]. Bu ekspedisiya tanışlıq məqsədi daşıyırdı.

2012-ci ildə AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Qəbələ arxeoloji ekspedisiyası Koreyalı mütəxəssislər ilə birgə tədqiqatları davam etdirmişlər. Nəticədə Böyük Əmili, Hacıalılı, Soltannuxa, Savalan kəndləri ətrafında tək tək alətlər, Qaradeyin kəndi yaxınlığında Orta Aşel dövrünə aid felzit cinsli çay daşından, çaxmadaşından hazırlanmış massiv qəlpə, dişli qaşov, gəzli alət, bir yanı batıq qaşov, iskənə tipli alət, təbii tutacaqlı qaşov, çopper (trapes, rombşəkilli, yarım dairəvi şəkilli, nalşəkilli və ütü formalı) və uzunsov badam formalı əl çapaçağı aşkar olunmuşdur (Şəkil 2).

Anoloji materiallar Ceyrançöldə, həmçinin Dağıstanda müvafiq dövr abidələrində aşkar olunmuşdur [6, s. 40-42]

N.M.Müseyiblinin rəhbərliyi ilə 2014-cü ildə Qəbələ rayonu Dizaxlı kəndi yaxınlığında aparılan çöl tədqiqatları zamanı iki çopper və qaşov aşkar olunmuşdur. M.M.Mansurov tərəfindən tədqiq olunmuşdur və orta aşel dövrünə aid edilmişdir (Şəkil 8). [3, s. 264].

M.M.Mansurovun rəhbərliyi ilə Paleolit arxeoloji ekspedisiyasının Qax, Balakən, Zaqatala dəstəsinin 2012 – 2013- cü və 2015-2016-ci illərdə apardığı tədqiqatlar zamanı Qax rayonunun Ləkit–Kötüklü kəndi yaxınlığında Xorqaya, Taprakül, Zaqatala rayonunun Cimcimax kəndinin şərqində eyni adlı qayaaltı sığınacaq, Yastıdaş Balakən rayonunun ərazisində Mahamalar mağaraları qeydə alınmışdır [3, s. 34-40; 4, s. 42-49; 5, s. 12-13; 12, s. 103-113]. Yura və təbaşir dövrləri çöküntülərindən yaranan Böyük Qafqazın cənub ətkələrindəki orta və yüksək dağ silsilələrinin qaya bloklarının tərkibi

orqanik qarışıqlı əhəng və gilli mergeldən ibarət olmuşdur ki, birincinin kütləsi çox olduqda mağaralar, ikincinin kütləsi çox olduqda isə çardaq, zağa tipli kiçik karst boşluqları yaranmışdır [3, s. 37].

Dəniz səviyyəsindən 1400 m yüksəlikdə yerləşən Xorqaya mağarasının qeydə alınmış və 2012–2013-cü və 2015–2016-ci illərdə burada aparılan tədqiqatlar zamanı, yeddi təbəqə müəyyən olunmuşdur. Əldə olunmuş materiallar erkən və orta aşelə aid olunur [3, s. 40; 4, s. 48]. Maraqlıdır ki, VI təbəqədən sümükdən düzəldilmiş iri ölçülü alətlər (biz, iynə) əldə olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, paleolit qazıntılarında belə sümük əşyalara təsadüf edilmir. Neolit-eneolit məskənlərindən olan müvafiq alətlər ilə müqayisədə isə daha böyükdürlər (13 sm və 11 sm) [4, s. 43-44; 6, s. 40-42]. Belə nümunələr tunc dövründə müşahidə olunur. Ehtimal ki, burada təbəqələrin qarışması olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, VI təbəqədən vəhşi at, çöl uluğu, bizon, qaban, boz ayı, cüyür, dağ keçisi kimi heyvanlara aid fauna qalıqları əldə olunmuşdur.

Xorqaya mağarasında VII təbəqədə burğu tipli alət, mişar dişli alət, qismən işlənmiş çapacaq, çopper qiqantolit, makro çopper aşkar olunmuşdur [6, s. 40-42] (Şəkil 6). M.M.Mansurov VI-VII təbəqə alətlərin hazırlanma üsulu və formalarına görə Azıx mağarasının VIII-X təbəqələrində olan artefaktlarla ilə morfoloji və ikinci işlənmə xüsusiyyətlərinə görə bənzər olduğunu qeyd etmişdir [6, s. 45].

Xammal kimi çaxmaqlaşmış əhəngdaşından, felzit daşından, təbii çay daşından istifadə olunmuşdur ki, Saqqızlı və Qara Deyin düşərgələrində də müşahidə olunmuşdur. VI təbəqədə isə argilit və çay daşından istifadə olunmuşdur.

2013-cü ildə Xorqayadan şimal-şərqdə yerləşən Taprakül qaya altı sığınacağında şurf qazılmış və 3 təbəqə qeydə alınmışdır. III təbəqədə qalınlığı 30 sm çatan ocaq yeri və ətrafında nüvə qalıqları və ucu çıxıntılı alət aşkar olunmuşdur [4, s. 43-44].

2013-cü ildə Zaqatala rayonun Cincimax kəndindən cənub-qərbdə, Dindiçayın sağ sahilində dəniz səviyyəsindən 900 m yüksəklikdə yerləşən Cincimax qayaaltı sığınacağında tədqiqatlara başlanmışdır. Sığınacağın hündürlüyü 12-13 m, uzunluğu 18, eni sə 5 m təşkil edir. Burada qoyulan şurfda 5 təbəqə qeydə alınmışdır. Tapıntı yerindən orta aşel dövrünə mənsub klassik kompleks–nüvə, çopper, qaşov, qəlpə, bıçaq, və uclu qaşov kimi daş məmulatları əldə olunmuşdur [4, s. 45-46; 6, s. 40].

2016-cı ildə Cimcimax kəndindən şimal–şərqdə yerləşən Yastıdaş qayalığında tədqiqatlara başlanmışdır, üç təbəqə qeydə alınmışdır. Tədqiqatların davam etdirilməsi nəzərdə tutulur [6, s. 43]. 2019-cu ildə A.Ə.Zeynalovun rəhbərliyi Paleolit arxeoloji ekspedisiyası Azərbaycanın şimal–şərqində (Qafqazın şimal periferiyası boyunca) arxeoloji kəşfiyyat işləri aparmışdır. Bu erkən pleystosen çöküntülərində erkən paleolit dövrünün izləri üçün məqsədyönlü axtarışlar idi [9, s. 20]. Birinci rayon Qusar maili düzənliyində yerləşir. Bu ərazinin müasir inkişaf mərhələsi abşeron dövründə başlanmışdır. Bu ərazidə Böyük Suval yaylasında, o cümlədən Qusarçay çayının qol vadilərində, o cümlədən Urva kəndinin yaxınlığında yerləşən sahələr tədqiq edilmişdir.

Kəndin ərazisində, Urva-1 məntəqəsində qusar lay dəstəsində çay daşından birtərəfli çopper aşkar edilmişdir (in situ). Alət tünd boz rəngli V-formalı xırda dənəli çay daşından hazırlanmışdır. Alətin işlək ağzında epizodik xırda retuş izləri müşahidə olunur. Daha iki alət kəndin ərazisində, Urva-2 məntəqəsində aşkar edilib. Xırdadənəli çay daşından hazırlanmış ikitərəfli çopper tünd boz rəngli dördkünc formalıdır. İkinci alət trapes şəklində kiçik bir çay daşdır, dar qırağında kiçik qopuqların izləri var. Daha bir tədqiqat rayonu Şabran şəhərinin cənubunda 215-300 m hündürlükdə baki mərhələsinin dəniz terraslarının öyrənilməsi ilə bağlıdır. Şabrançay və Gilgilçay çayları ilə kəşif edilmiş terraslar tədqiq edilmişdir.

Burada qum ilə çınqıldan ibarət baki səthləri ilə kəşif edilən – çöküntülər yerləşir. Terras yataqlarının qalınlığı 10-15 m-dir. Baki terrasının çöküntülərində iki tapıntı yeri qeydə alınmışdır: Bu tapıntılar Siyəzən rayonunun Gilgilçay kəndi və Şabran rayonunun Surra kəndi ərazisindədir. Gilgilçay kəndi ərazisində iki artefakt tapılmışdır. Onlardan biri – boz rəngli yastı uzunsov çay daşındandır. Diqqəti cəlb edən ikinci alət – ikitərəfli chopper-giqantolitdir (?). Alətin ölçüsü 20x14,2x9,5 sm-dir Sarımtıl açıq boz rəngli əhəng qabığı ilə örtülüdür, bəzi yerlərdə, səthi qum ilə xırda çınqıl daşından ibarət konqlomerat ilə örtülmüş iri çay daşdır. Hər iki tərəfdən bir qırağı işlənmişdir. Bir tərəfdən səthin yarısını əhatə edən böyük bir qopuq çıxarılıb. Eyni zamanda burada bir neçə işlək ağzı düzəldən, lövhə qopuqların kiçik neqativlərin izləri var. İkinci tərəfdən, maksimum uzunluğu 5 sm-ə qədər olan bir neçə ardıcıl qopuqlar çıxarılıb (Şəkil 8).

Surra kəndi yaxınlığında iki alət aşkar edilib. Ağımtıl rəngli çaxmaq daşının qopuğunun qarın hissəsi əhəng qabığı ilə örtülmüşdür. Hündür bel tərəfində qaşovcuqvari işlək ağzı formalaşdıran qopuqların neqativləri var.

İkinci tapıntı tünd boz qum daşından olub dördkünc formadadır. Bu iki tərəfli, iki səthli nükleusdur.

Nəticə. 2005-ci ildə Şəki-Zaqatala və Quba–Xaçmaz zonalarında aparılan arxeoloj kəşviyyat işləri zamanı, Böyük Qafqazın cənub-şərq və şimal şərq yamaclarında ilk paleolit tapıntıları əldə olunmuşdur. Regionda 2011-ci ilin sonunda M.M. Mansurovun rəhbərliyi ilə Şamaxı, İsmayılı və Qəbələ rayonlarında, Qəbələ rayonunda 2011-ci ildə Koreyalı mütəxəsislər ilə birgə A.Ə.Zeynalovun və 2012-ci ilə M.M. Mansurovun və 2014-cü ildə N.M.Müseybilin rəhbərliyi ilə aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı 30 dan artıq aşel-mustye nümunələri qeydə alınmışdır. Şəki-Zaqatala və Quba-Xaçmazın dağ zonlarında aparılmış tədqiqatlar nəticəsində, Böyük Qafqazın yüksəkliklərindən gələn sellərin mövcudluğu ehtimal olunan paleolit düşərgələrini yuyub apardığı qənaətinə gəlinmişdir.

Qəbələ rayonu Sultan Nuxa, Böyük Əmili, Çarxan, Qaradeyin və Savalan kəndləri ərazində, Qara çay və Sarısu çayları arası maili düzənlikdən 10 dan çox və xüsusən, Qaradeyin kəndi yaxınlığında orta aşel döbrünə aid 10 dan artıq alətin tapılması bu bölgənin tədqiqini zəriri edir. 2012 – 2017-ci illərdə M.M.Mansurovun rəhbərliyi Qax, Balakən, Zaqatala dəstəsinin apardığı tədqiqatlar nəticəsində, Böyük Qafqazın cənubunda ilk dəfə olaraq paleolit mağara düşərgəsinin olması təsdiq olundu. Xorqaya mağarasında (Qax rayonunun), Mahamalar mağaraları (Balakən rayonunun) və Taprakül (Qax rayonunun), Cimcimax, Yastıdaş (Zaqatala rayonunun) qayaaltı sığınacaqlarında aparılmış tədqiqat nəticəsində teniki tipoloji xüsusiyyətlərinə görə erkən-orta aşelə aid olunan alətlər aşkar olunmuşdur.

Bu ərazidə 2019-cu ildə aparılan son tədqiqatlar yeni paleolit dövrünə aid tapıntı yerləni qədə alınması ilə nəticələndi. Beləliklə Böyük Qafqaz dağlarının Azərbaycanın ərazisinə aid hissəsində aparılan tədqiqatlar Azərbaycan bütün ərazisini ən erkən paleolit dövründən məskunlaşmasının təsdiq etmişdir. Bundan önəmlisi isə qədim daş dövrü üzrə son tapıntılar elmdə bir sıra mövcud olan fərziyyələrin gerçək olmasını gücləndirdi.

İlk növbədə Azix mağarasından kənarında, Quruçay mədəniyyətinə aid nəhəng alətlərin – ikiəlli çopper-qiqantolitlərin tapılması – Qaraca, Mərkəzi Dağıstan, Taman yarımadası ilə yanaşı Azərbaycanın Şabran və Qax rayonunda hələ 35 il bundan əvvəl "Quruçay mədəniyyəti" adlı yeni arxeoloji mədəniyyətin elmi dövriyyəyə çıxarılmasının düzgün və əsaslı olduğunu sübut edir.

Summary

On the archaeological research of the Stone Age, carried out in the foothills of the Greater Caucasus

Mansur Mansurov, Azad Zeynalov, Yagub Mammadov

The article is devoted to archaeological research of the Stone Age, carried out in the southern foothills of the Greater Caucasus. It is known that studies of the Stone Age in Azerbaijan began for the first time with the registration discovered by S.N. Zamyatin and M.M. Huseynov in 1953 of the Paleolithic site of Damdjily near the village of Dash Salakhly of the Gazakh region. Research was carried out here in 1956–1957. Before that, under the leadership of M.M. Huseynov, M.M. Mansurov, A.G. Jafarov and A.A. Zeynalov, 8 caves, more than 20 sites of the open type of the Paleolithic period in the Lesser Caucasus, Lankaran, in the mountain depression between the middle reaches of the Araxes and the Kura were explored. As a result of these studies, the lower, middle and partially upper cultural layer of the Paleolithic was recorded, while for many years the southern foothills of the Greater Caucasus remained outside these studies. In 2005, during exploration archaeological work led by A. A. Zeynalov in the Sheki-Zagatala and Guba-Khachmaz zones, on the south-eastern and north-eastern slopes of the Greater Caucasus Range, the first finds of the Palaeolithic period were discovered. As a result of archaeological research led by M.M. Mansurov in Shamakha, Ismayilli and Gabala regions at the end of 2011 in this region, A.A. Zeynalov together with Korean specialists in the Gabala region in the same year, as well as M.M. Mansurov and N.M. Museibov in 2012 and 2014 respectively, more than 30 Acheulean and Mousterian culture specimens have been recorded.

As a result of research in the Sheki-Zagatala and Guba-Khachmaz zones, it was concluded that mudflows from the upper reaches of the Greater Caucasus were washed away from sites of the Palaeolithic period.

The discovery of more than 10 Acheulean tools in the territory of the villages of Sultan Nukha, Boyuk Emily, Charhan, Garadein and Savalan, on the sloping plain between the rivers Garachay and Sarysu, especially near the village of Garadein, indicates the need to study this region. As a result of research conducted under the direction of M.M. Mansurov in Gakh, Balaken and Zagatala in 2012-2017, for the first time found confirmation of the presence of a cave site of the Paleolithic period in the Greater Caucasus. In the process of research in the caves of Khorgaya (Gakh region), Makhmalar (Balaken region), Taprakul (Gakh region), Jimjimakh, Yastydag (Zagatala region), tools were found that, according to their technical features, belong to the early and middle Acheulean period. In 2019, a Palaeolithic archaeological expedition led by A.A. Zeynalova carried out archaeological exploration work in the north-east of Azerbaijan, along the northern periphery of the Caucasus. These were targeted searches for the discovery of Palaeolithic traces in the sediments of the early Pleistocene. Thus, studies in the Azerbaijani part of the Greater Caucasus Mountains confirmed the settlement of the entire territory of Azerbaijan since the Early Palaeolithic. Most importantly, the latest finds of the ancient Stone Age strengthen the reliability of the hypotheses that currently exist in science. First of all, the discovery outside

the Azykh cave of two-handed billhooks-giganturids belonging to the Guruchay culture, not only in Karadzh, Central Dagestan and the Taman Peninsula, but also in the Shabran and Gakh regions of Azerbaijan, proves the correctness and validity of the introduction into scientific circulation 35 years ago concepts of the new Guruchay archaeological culture.

Key words: South Caucasus, Azerbaijan, Archaeology, Early stone age, Middle Stone Age

Резюме

Об археологических исследованиях эпохи каменного века, проводившихся в предгорьях Большого Кавказа

Мансур Мансуров, Азад Зейналов, Ягуб Мамедов

Статья, посвящена археологическим исследованиям памятников эпохи каменного века, проводившимся на южных предгорьях Большого Кавказа. Известно, что изучение эпохи каменного века в Азербайджане впервые началось в 1953 году после обнаружения С.Н.Замятинным и М.М.Гусейновым палеолитической стоянки Дамджылы близ села Даш Салахлы Газахского района. В 1956–1957 гг. здесь были проведены археологические раскопки. До настоящего момента на Малом Кавказе, в Ленкорани, в горной впадине между средним течением Аракса и Куры под руководством М.М.Гусейнова, М.М.Мансурова, А.Г.Джафарова и А.А.Зейналова были исследованы 8 пещер, более 20 стоянок открытого типа периода палеолита. Несмотря на то, что в ходе данных исследований были выявлены памятники, относящиеся к периодам нижнего, среднего и частично верхнего палеолита, при этом долгие годы южные предгорья Большого Кавказа оставались в стороне от этих исследований. В 2005 году во время разведочных археологических работ в Шеки-Загатальской и Губа-Хачмазской зонах под руководством А.А.Зейналова на юго-восточных и северо-восточных склонах Большого Кавказского хребта были обнаружены первые находки периода палеолита. В результате археологических исследований в данном регионе в 2011 году в Шемахинском, Исмаиллинском и Габалинском районах под руководством М.М.Мансурова, в Габалинском районе под руководством А.А.Зейналова совместно с корейскими специалистами в том же году, в 2012 году под руководством М.М.Мансурова и в 2014 году под руководством Н.М.Мусеيبова были зафиксированы более 30 артефактов ашельского и мустьерского периодов. Согласно данным, полученным в результате исследований в Шеки-Загатальской и Губа-Хачмазской зонах, был сделан вывод о смыве предполагаемых палеолитических стоянок селями, сходившими с верховий Большого Кавказа. О необходимости изучения данного региона свидетельствуют находки более 10 орудий ашельского периода, выявленные на территории сел Султан Нуха, Беюк Эмили, Чархан, Гарадейн и Савалан Габалинского района Азербайджана и на наклонной равнине междуречья Гарачая и Сарысу. В результате исследований, проводившихся под руководством М.М.Мансурова в 2012–2017 годах в Гахском, Балакенском и Загатальском районах Азербайджана, впервые была обнаружена пещерная стоянка периода палеолита на южных склонах Большого Кавказа. В ходе раскопок в

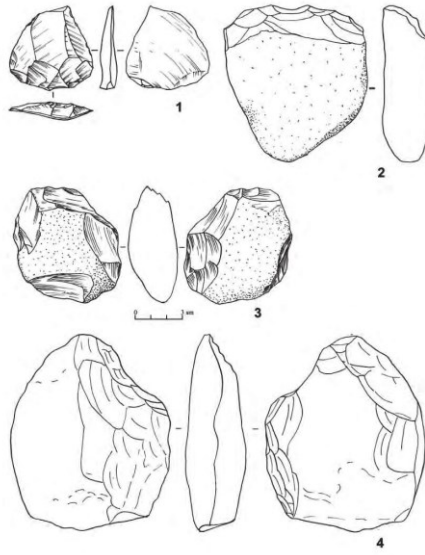
пещерах Хоргая (Гахский район), Махамалар (Балакенский район) и убежищах Тап-ракуль (Гахский район), Джимджимах, Ястыдаг (Загатальский район) были обнаружены орудия, по технико-типологическим особенностям, относящиеся к раннему и среднему ашельскому периоду. В 2019 году Палеолитическая археологическая экспедиция под руководством А.А.Зейналова проводила археологические разведочные работы на северо-востоке Азербайджана (вдоль северной периферии Кавказа). Это были целенаправленные поиски палеолитических следов в отложениях раннего плейстоцена. Таким образом, исследования в горных регионах Большого Кавказа, расположенных на территории Азербайджана подтвердили заселение всей территории Азербайджана с эпохи раннего палеолита. Особенно важно то, что последние находки древнего каменного века усиливают достоверность гипотез, существующих ныне в науке. В первую очередь, обнаружение за пределами Азыхской пещеры двуручных секачей-гигантолитов, относящихся к Гуручайской культуре, не только в Карадже, Центральном Дагестане и Таманском полуострове, но и Шабранском и Гахском районах Азербайджана, доказывает правильность и обоснованность введения в научный оборот еще 35 лет назад понятия новой Гуручайской археологической культуры.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Азербайджан, Археология, Древний каменный век, Средний каменный век

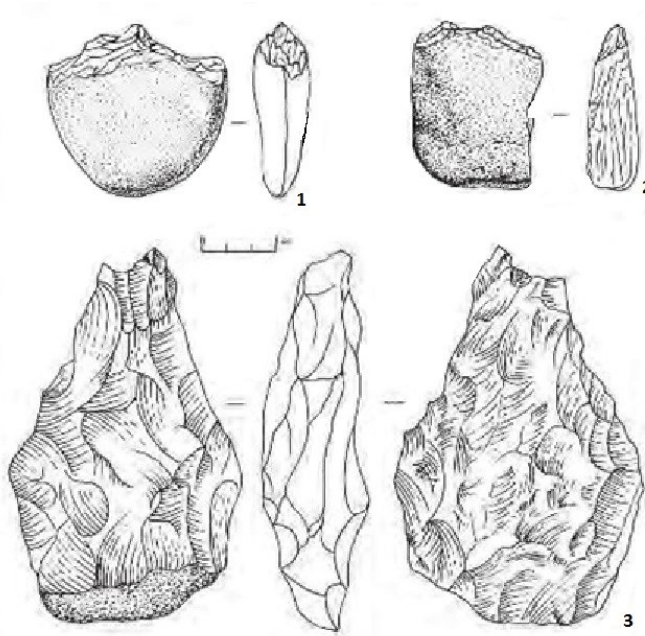
Ədəbiyyat

1. Hüseynov M.M. Avey dağında daş dövrü mağarası // – Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Məruzələri, – 1959. XV c. № 11, – s. 1071-1076.
2. Mansurov, M.M. Paleolit arxeoloji ekspedisiyası Cənubi Qafqaz dəstəsinin tədqiqat işlərinin nəticələri // – Bakı: – Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar, – 2011, – 2012. – s. 29-36.
3. Mansurov, M.M. Paleolit arxeoloji ekspedisiyasının Qax, Balakən, Zaqatala dəstəsinin çöl – tədqiqatının nəticələri // – Bakı: Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar. – 2012, – 2013, – s. 34-40.
4. Mansurov, M.M. Paleolit arxeoloji ekspedisiyası Böyük Qafqazın cənub dəstəsinin 2013-cü il çöl-tədqiqat işləri / M.M. Mansurov, M.T. Cəfərov, N.Ə. Alışov [və b] // Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar – 2013–2014. – Bakı: – 2015, – s. 42-49.
5. Mənsurov, M.M. Xorqaya və Damcılıda 2017 – ci ildə aparılan çöl – tədqiqatlarının ilkin nəticələri // A.A. Abbasovun anadan olmasının 80 illiyinə həsr olunmuş “2017 – ci ildə Azərbaycanda aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları” mövzusunda elmi sesiyanın materialları, – Bakı, AF Poloqraf, – 27 dekabr, – 2017, – s.12-13.
6. Mənsurov, M.M., Muradova, F.M., Hacıyev, İ.A. Paleolit arxeoloji ekspedisiyasının Qax – Zaqatala dəstəsinin 2015–2016-cı illərdə apardığı çöl – tədqiqatının nəticələri / M.M. Mənsurov, F.M. Muradova, İ.A. Hacıyev // – Bakı: Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar –2015-2016, – 2017. – s. 40-46.
7. Museyibli, N.Ə. Qəbələdə yeni arxeoloji tədqiqatlar // – Bakı: Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası, – 2014. № 1, s. 264-265.

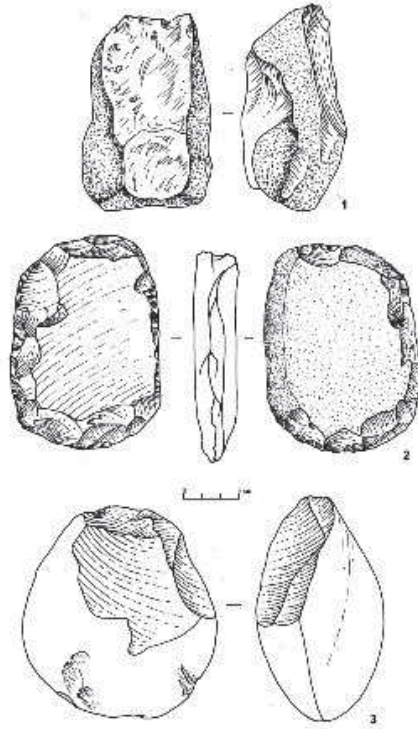
8. Zeynalov, A.Ə. 2011–2012 – ci illərdə Qəbələ rayonunda Paleolit dövrünə aid arxeoloji kəşfiyyat işləri haqqında hesabat // – Bakı: Qəbələ arxeoloji ekspedisiyasının hesabatları 2011–2012.– 2014. № 4, – s. 18-37.
9. Zeynalov A.A., Babai P.Q., Babayeva T.V., Hüseynova M.M., Əhmədova N.E. Azərbaycanın abşeron-bakı yataqlarında yeni paleolit izləri // Azərbaycan arxeologiyası, 2021, cild 24, №1, s. 20-30
10. Деревянко, А.П. Результаты разведочных исследований на севере Азербайджана в 2005 г. / А.П. Деревянко, Х.А. Амирханов, В.Н. Зенин [и др.] // – Новосибирск: Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий (Материалы годовой сессии Института археологии и этнографии СО РАН 2005 г.) – 2005. Т. XI., часть I. – с. 63–67.
11. Замятин С.Н. Разведки по каменному веку в Азербайджане осенью 1953 г // – Баку: Труды Института истории Академии Наук Азербайджанской ССР, – 1953. Том XIII, – с. 5-18.
12. Зейналов, А.А., Мансуров, М.М., Мусейбли, Н.А. Новые палеолитические местонахождения на южных отрогах Большого Кавказа // – Баку: Известия Академии Наук Азербайджана, – 2015. № 2, – с. 103-113.
13. Мансуров, М.М., Зейналов, А. А. Нижние палеолитические находки у юго – восточного склона Большого Кавказа // Археология, этнология, фольклористика Кавказа. Сборник содержаний докладов, – Батуми: Универсал, – 7-8 сентября 2006г, – 2007, с. 127-129

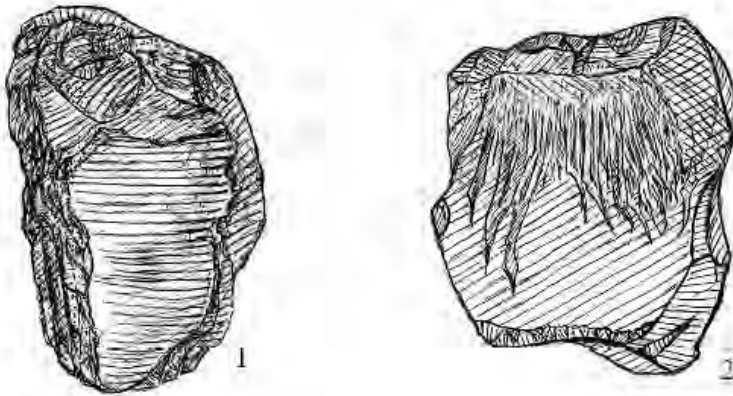
Şəkil 1. Daş alətlərin nümunələri 1 – itiüclü (Savalan k.), 2 – çopper (Böyük Əmili k), 3 – preforma (Savalan k), 4 – yanları qopuqlu çay daşı (Böyük Əmili k) [11, s.103]

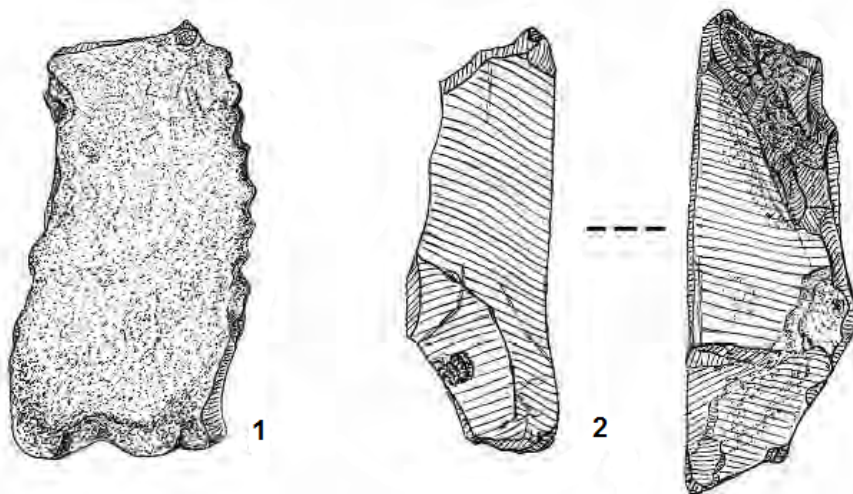
Şəkil 2. Daş alətlərin nümunələri (Qaradeyin k). 1, 2 – çopperlər, 3 – əl çapacağı [11, s. 104].

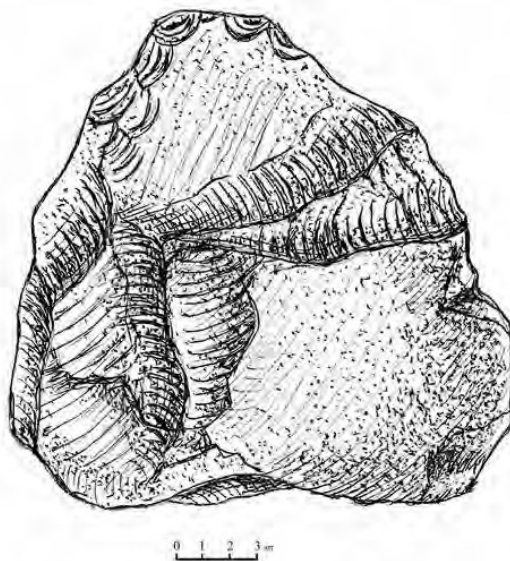
Şəkil 3. Daş alətlərin nümunələri (Dizaxlı k). 1, 3 – çopperlər, 3.qaşov [11, s. 105].

Şəkil 4. 1. Trapez formalı qaşov, 2. uclu qaşov (Xorqaya mağarası V təbəqə) [6 s. 41].

Şəkil 5. 1. Burğu, 2. Mişar tipli alət (Xorqaya mağarası, VI təbəqə) [6 s. 42].

Şəkil 6. Çopper-qıqantolit (Xorqaya mağarası, VI təbəqə) [6 s. 42].

Şəkil 7. Çopper-qıqantolit (Qılqılçay kəndi) [9 s. 30].